

1. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, I. R. Iran. (Corresponding Author)
fasihi@alzahra.ac.ir

2. PhD in Iranian Islamic History, Department of History, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, I. R. Iran.

atefeh_farahani1990@yahoo.com

Copyright © 2025, NLAI (National Library & Archives of I. R. Iran). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and adapt the material for any purpose.

Struggles of the Assyrian-Chaldean Minority for the Right to Representation in the Twenty-Fourth Term of the National Assembly: From Denial to Recognition

Simin Fasihi¹ | Atefeh Horabadi Farahani²

Abstract

Purpose: The present study focuses on the deprivation of the Assyrian-Chaldean community from the right to independent parliamentary representation and the process in which they finally acquired this right.

Method and Research Design: In the present study, the historical-analytical method will be used, relying on the minutes of the National Consultative Assembly and archival documents.

Findings and Conclusion: The findings indicate that from the beginning of the Constitutional era, the Assyrian-Chaldeans were legally grouped with the Armenians and shared a common representative. Their efforts to obtain an independent seat in parliament unfolded in successive stages. Unlike other religious minorities, they were entirely denied the right to an independent representative during the Constitutional period. Their attempts were later obstructed by the nationalist ideology of the Reza Shah era. Finally, with the post-World War II rise of human rights concerns and changes in the electoral system, they succeeded in securing an independent seat in the twenty-first parliament. This trajectory illustrates how a minority mobilized its agency to redefine its position within the Iranian nation-state, shaped by the interplay between domestic political dynamics and emerging international norms.

Keywords: National Assembly; right of representation; independent representative; religious minorities; Assyrian-Chaldeans.

Citation: Fasihi, S. and Horabadi Farahani, A. (2025). Struggles of the Assyrian-Chaldean Minority for the Right to Representation in the Twenty-Fourth Term of the National Assembly: From Denial to Recognition. *Ganjine-ye Asnad*, 35(2), 57-86 | doi: 10.30484/ganj.2025.3277

Ganjine-Ye Asnad

«137»

Peer-reviewed Journal | National Library & Archives of I. R. Iran, Archival Research Institute

ISSN: 1023-3652 | E-ISSN: 2538-2268

Digital Object Identifier (DOI): 10.30484/ganj.2025.3277

Indexed by Google Scholar, Researchgate, ISC, SID & Iran Journal | <http://ganjineh.nlai.ir>

Vol.: 35, No.: 2, Summer 2025 | pp: 57 -86 (30) | Received: 1, Apr. 2025 | Accepted: 31, May. 2025

Historical research

Introduction

No independent research has yet examined the status of the Assyrian-Chaldean minority in the National Assembly or the process through which they acquired their right to representation. Existing studies have focused primarily on their educational and cultural activities or their role in World War I. Justin Salibi offers a broad and concise overview of this community in *Assyrian and Chaldean Iranians* (2003). Sirvan Khosrowzadeh's *The Endless Path: A Look at the History of the Assyrians in World War I* (2018) investigates the community's situation during the war. The article "American Missionaries and Activities Among the Nestorians of Urmia and Its Surrounding Villages (1835–1843 CE/1251–1259 AH)" (2016) by Musa Khamoshi and Hamid Hajianpour discusses American missionary activity among the Assyrian Nestorians. Parastu Mozaffari, in "The Formation of French Schools in Sanandaj in the Late Qajar Era (1310–1331 AH): Functions and Reactions" (1400), examines the presence of the French among the Assyrians and their establishment of schools. Hassan Zandiyeh and Mohammad Hossein Jalili Qara-Aghaji, in their article "The Dream of Realizing the Land of Assyria" (1400), explore the issue of the attempted independence of the Assyrians west of Lake Urmia and their cooperation with the Jils and the Russians. With respect to the Jils, it should be noted that they were one of the six tribes of the Nestorian confederation (Khosrowzadeh, 2018, p. 41). Adam Becker's *Revival and Awakening: American Evangelical Missionaries in Iran and the Origins of Assyrian Nationalism* (2015) also highlights the impact of American missionary activity on the political and social consciousness of Iranian Assyrians.

Notwithstanding such contributions, a major gap exists with regard to the position of the Assyrian-Chaldean minority in the National Assembly. The following study thus endeavors to investigate their situation within the Assembly and explore their efforts as they moved from the denial of their right to independent representation and their subordination to the Armenians during the Constitutional era to their recognition as an independent religious minority with the right to their own parliamentary representative during the second Pahlavi period.

Materials and Methods

This research applies a historical-analytical approach based on the minutes of the National Assembly and related documents. It seeks to answer two main questions: why the Assyrian-Chaldeans were deprived of an independent representative in the Assembly, and via what process they came to attain this right. It appears that their deprivation had its roots in deficiencies with early constitutional legal texts, failures to recognize ethno-religious differences among Christian minorities, and the nationalist ideology dominant through the Pahlavi period. In contrast, however, the post-World War II human rights discourses and reforms in the electoral system provided the conditions for this minority eventually to secure an independent parliamentary seat.

Result and Discussion

The findings demonstrate that the Assyrian-Chaldeans were subordinated to the Armenians from the beginning of the Constitutional era onwards, sharing a single representative. Their struggle to obtain an independent parliamentary seat developed in successive stages. Unlike other religious minorities, they were completely denied independent representation during the course of the Constitutional era. Their attempts during the Reza Shah era were also doomed to failure as a result of dominant nationalist policies. Only with the rise of human rights concerns after World War II and changes in the electoral system did they win an independent seat in the twenty-first parliament. This indicates the ability of a small minority to negotiate and redefine its political standing within the context of the modern Iranian nation-state, which was shaped in interaction between internal political forces and international norms.

Conclusion

The tortuous path followed by the Assyrian-Chaldeans to win an independent representative seat in the National Consultative Assembly shows that domestic legal reforms alone would not have achieved this result. Rather, it was the point at which three fundamental forces intersected: the inherent deficiencies of the constitutional legal framework in recognizing ethno-religious multiplicity; the homogenizing nationalist ideology of the Reza Shah era; and the entry of human rights discourse into Iranian

political life after World War II. Their efforts unfolded in three distinct phases. The first coincided with the Constitutional era during which their identity was legally denied. The second, under Reza Shah, further entrenched it through his nationalist policy. The third emerged after World War II when a new set of international dynamics and the increasing salience of human rights provided for reforms in the electoral system that made it possible for the Assyrian-Chaldeans to secure an independent parliamentary seat. In this third phase, the decisive factor is external forces, as human rights discourse gave the movement a new source of legitimacy outside the perimeter of Iranian nationalism. Ultimately, gaining an independent representative seat meant something more than an electoral success; it was an official recognition of the political agency of a minority, the identity of which had been long ignored. This was a proof that, amidst formidable obstacles, a minority community could make space for its specific political identity within the unified structure of the modern Iranian nation-state.

تکاپوهای اقلیت آشوری-کلدانی برای کسب حق نمایندگی در ادوار بیست و چهارگانه مجلس شورای ملی: از انکارشدن تا به رسمیت شناخته شدن

سیمین فصیحی^۱ | عاطفه حرآبادی فراهانی^۲

فصلنامه تحقیقات تاریخی
و مطالعات آرشیمی

مقاله پژوهشی

چکیده:

هدف: بررسی محرومیت آشوری-کلدانیان از حق داشتن نماینده مستقل در مجلس و چگونگی دستیابی به آن. روش/ رویکرد پژوهش: این پژوهش با روش تاریخی-تحلیلی و با تکیه بر صورت مذاکرات مجلس شورای ملی و اسناد بررسی شده است.

یافته‌ها و نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آشوری-کلدانیان از ابتدای مشروطیت ذیل ارامنه قرار گرفتند و با آن‌ها نماینده مشترک داشتند؛ ولی آن‌ها با هدف کسب کرسی مستقل در مجلس تکاپوهایی را آغاز کردند که می‌توان آن را به سه مرحله تقسیم کرد. آن‌ها برخلاف سایر اقلیت‌های دینی، در دوره مشروطه از حق نماینده مستقل کاملاً محروم شده بودند؛ هم‌چنین تلاش‌هایشان در دوره رضاشاه هم به سد ملی‌گرایی برخورد و ناکام ماند؛ ولی آن‌ها سرانجام با طرح‌شدن مسائل حقوق بشر در دوره پس از جنگ جهانی دوم و تغییر نظام‌نامه انتخابات، در مجلس بیست و یکم به کرسی مستقل نمایندگی دست یافتند. این فرایند، ظرفیت کنش‌گری اقلیتی کوچک در مذاکره و بازتعریف جایگاه خود در چارچوب دولت-ملت مدرن ایرانی و تأثیر متقابل نیروهای داخلی و هنجارهای بین‌المللی به‌وضوح نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: مجلس شورای ملی؛ حق نمایندگی؛ نماینده مستقل؛ اقلیت‌های دینی؛ آشوری-کلدانیان.

استناد: فصیحی، سیمین و حرآبادی فراهانی، عاطفه. (۱۴۰۴). تکاپوهای اقلیت آشوری-کلدانی برای کسب حق نمایندگی در ادوار بیست و چهارگانه مجلس شورای ملی: از انکارشدن تا به رسمیت شناخته شدن. *گنجینه اسناد*. ۳۵(۲): ۵۷-۸۶. doi: ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۵.۳۲۷۷

۱. دانشیار تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

fasihi@alzahra.ac.ir

۲. دکتری تاریخ ایران اسلامی، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

atefeh_farahani1990@yahoo.com

گنجینه اسناد

۱۳۷

فصلنامه علمی | سازمان اسناد و کتابخانه ملی ج.ا.ایران - پژوهشکده اسناد

شاپا(چاپی): ۱۰۲۳-۳۶۵۲ | شاپا(الکترونیکی): ۲۵۳۸-۲۲۶۸

شناسه برمود رقمی (DOI): ۱۰.۳۰۴۸۴/ganj.۲۰۲۵.۳۲۷۷

نمایه در Google Scholar, Researchgate, SID, ISC و ایران ژورنال | <http://ganjineh.nlai.ir>

سال ۳۵، دفتر ۲، تابستان ۱۴۰۴ | صص: ۵۷-۸۶ (۳۰)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱/۱۲ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۳/۱۰

تحقیقات تاریخی

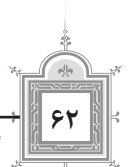
۱. مقدمه

پیروزی جنبش مشروطیت در ایران دگرگونی‌های عمیقی را در کشور پدید آورد. برگزاری انتخابات و تشکیل مجلس شورای ملی یکی از مهم‌ترین این دگرگونی‌ها بود که موجب به رسمیت شناخته شدن اعمال اراده شهروندان در اداره امور کشور شد. نظامنامه انتخابات که پس از صدور فرمان مشروطیت با هدف تحقق بخشیدن به مشارکت مردم در تعیین سرنوشت و رسمیت بخشیدن به حقوق قانونی‌شان تدوین شد نظامنامه‌ای صنفی-طبقه‌ای بود. این نظامنامه حق مشارکت در انتخابات را به صورت عمومی برای تمامی مردم به رسمیت شناخته بود و سهمیه جداگانه‌ای را برای اقلیت‌های دینی، قومی، نژادی، زبانی و جنسیتی، به رسمیت شناخته بود. در این نظامنامه زنان و اقلیت‌های دینی به وضوح از حق مشارکت سیاسی محروم شده بودند؛ بنابراین در مجلس اول اقلیت‌های دینی کشور به استثنای زرتشتیان نماینده‌ای مخصوص به خود نداشتند. مسیحیان و ارمینیان این حق را به دو رهبر دینی برجسته مشروطه، آیت‌الله بهبهانی و آیت‌الله طباطبایی، واگذار کردند. محرومیت اقلیت‌های دینی از داشتن نماینده در مجلس چندان طول نکشید و از مجلس دوم آنان هم همانند سایر گروه‌های اجتماعی امکان حضور در مجلس را پیدا کردند. در این میان تنها اقلیت آشوری-کلدانی (مسیحیان نسطوری) هم‌چنان از این حق محروم ماندند و نه به عنوان یک اقلیت دینی مستقل بلکه ذیل ارامنه شمال در نظر گرفته شدند. از آن پس آشوری-کلدانیان همواره از انکار هویت مستقل دینی و قومی خود ناخرسند بودند و تکاپوهایی مستمر و پایدار را برای کسب حق نمایندگی مستقل در مجلس شورای ملی، آغاز کردند.

پرسش اصلی پژوهش این است که چرا آشوری-کلدانیان از حق داشتن نماینده مستقل در مجلس محروم شده بودند و در چه فرایندی توانستند به آن دست یابند؟ به نظر می‌رسد محرومیت آشوری-کلدانیان از حق نمایندگی مستقل در مجلس شورای ملی، به دلیل نواقص متون حقوقی اولیه مشروطیت، نادیده گرفتن تفاوت‌های قومی-مذهبی میان اقلیت‌های مسیحی و سلطه ایدئولوژی ملی‌گرای یکسان‌ساز عصر پهلوی بوده باشد؛ با این حال، مطالبات حقوق بشری پس از جنگ جهانی دوم و اصلاحات در نظام انتخاباتی، زمینه را برای این اقلیت در کسب کرسی مستقل نمایندگی فراهم کرد.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهشی مستقل درباره جایگاه اقلیت آشوری-کلدانی در مجلس شورای ملی، و یا چگونگی کسب حق نمایندگی آنان انجام نشده است. پژوهش‌هایی که تاکنون به آشوریان

پرداخته‌اند عمدتاً به بررسی فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی یا نقش‌شان در جنگ جهانی اول اشاره دارند. ژاسنت صلیبی در کتاب ایرانیان آشوری و کلدانی (۱۳۸۲) به معرفی کلی و اجمالی این اقلیت می‌پردازد. کتاب سیروان خسروزاده با عنوان *راه بی‌سرانجام: نگاهی به سرگذشت آشوریان در جنگ جهانی اول* (۱۳۹۷) اثری است که وضعیت این اقلیت را در جنگ جهانی اول، بررسی می‌کند. مقاله «مسیونرهای آمریکایی و فعالیت در میان نسطوریان ارومیه و روستاهای اطراف آن ۱۸۳۵-۱۸۴۳/م ۱۲۵۱-۱۲۵۹ق» (۱۳۹۵) نوشته موسی خاموشی و حمید حاجیان‌پور در زمینه فعالیت‌های مسیونرهای آمریکایی در میان نسطوریان آشوری، نوشته شده است. پرستو مظفری در مقاله‌ای با عنوان «شکل‌گیری مدارس فرانسوی در سنندج در اواخر عهد قاجار (۱۳۱۰-۱۳۳۱ق): کارکردها و واکنش‌ها» (۱۴۰۰) حضور فرانسوی‌ها در میان اقلیت آشوری و تأسیس مدارس از سوی آنان را بررسی می‌کند. حسن زندیه و محمدحسین جلیلی قره‌آغاجی نیز در مقاله‌ای با عنوان «رؤیای تحقق سرزمین آشور» (۱۴۰۰) موضوع استقلال آشوریان غرب دریاچه ارومیه و همکاری آنان با جیلوها و روس‌ها را کندوکاو کرده‌اند. در زمینه جیلو(جلو)ها باید گفت که آن‌ها یکی از قبایل شش‌گانه اتحادیه نسطوریان بودند (خسروزاده، ۱۳۹۷، ص ۴۱). هم‌چنین باید از پژوهش آدام بکر^۱ با عنوان «احیاء و بیداری: مسیونرهای اوانجلیست آمریکایی در ایران و خاستگاه‌های ملی‌گرایی آشوری» (۲۰۱۵م) یاد کرد که ما را با تأثیر فعالیت‌های مسیونرهای مذهبی آمریکایی بر ذهنیت سیاسی و اجتماعی آشوریان ایران آشنا می‌سازد.

بدین ترتیب خلأ پژوهشی مستقل در زمینه جایگاه اقلیت آشوری-کلدانی در مجلس شورای ملی، کاملاً محسوس است؛ بنابراین پژوهش حاضر درصدد است به بررسی جایگاه اقلیت آشوری-کلدانی در مجلس شورای ملی بپردازد و تلاش‌های آن‌ها را از مرحله انکار حق نمایندگی مستقل‌شان و قراردادنشان در ذیل ارامنه در دوره مشروطه تا مرحله به‌رسمیت‌شناختنشان به‌عنوان یک اقلیت دینی مستقل و کسب حق نمایندگی مستقل در مجلس در دوره پهلوی دوم بررسی کند.

۲. پیشینه و خاستگاه اقلیت آشوری-کلدانی

آشوری-کلدانیان در طول تاریخ دیرینه خود در نقاطی چون عراق، و سوریه سکونت داشتند؛ بخش عمده‌ای از آنان هم در شرق ترکیه به‌ویژه ناحیه اطراف حکاری سکونت داشتند. در طی جنگ جهانی اول بسیاری از آنان به آذربایجان غربی وارد شدند. عده‌ای از پژوهش‌گران آشوریان و کلدانیان را دو گروه دینی و قومی متفاوت می‌دانند و آنان را از

1. Adam H Becker

هم تفکیک می‌کنند. به عقیده این دسته از پژوهش‌گران کلدانیان بازماندگان قوم کلدانند که در بابل ساکن بوده‌اند؛ ولی آشوریان بازماندگان قوم آشورند که ابتدا تحت سلطه پادشاهان بابل بوده‌اند، ولی بعدها نینوا را به پایتختی برگزیده‌اند و مستقل شده‌اند (تاج‌پور، ۱۳۴۴، ص ۱۷۵). آشوریان در ابتدا خدایی متفاوت از کلدانیان یعنی خدای بزرگ صحرای آشور را پرستش می‌کردند (وان‌لون، ۱۳۳۴، ص ۳۰؛ دورانت، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۴۰۸). برخی دیگر از پژوهش‌گران تفاوتی میان آشوریان و کلدانیان قائل نیستند. هنری فیلد آشوریان را گروهی می‌داند که «در ناحیه اورمیه و سلماس و سرچشمه رود زاب زندگی می‌کنند و بدون شک از نژاد سامی هستند. نسطوری‌ها و آسوری‌ها یک قوم واحد هستند که به سه اسم خوانده می‌شوند. اصطلاح کلدانی نامی است که در قرن هجدهم از طرف یسوعی‌ها (ژزوئیت‌ها) به نسطوریانی اطلاق شده‌است که مذهب کاتولیک را قبول کرده‌اند» (فیلد، ۱۳۴۳، ص ۵۹). محمدجواد مشکور نیز معتقد است که آشوریان ایران بقایای کلدانیان سامی نژادی هستند که از دو هزار و پانصد سال پیش در ایران زندگی می‌کرده‌اند و در زمان اشکانیان و ساسانیان به دین مسیحیت گرایش پیدا کرده‌اند و پیرو مذهب نسطوری شده‌اند. کلیسای نسطوری یا «کلیسای مسیحیان ایران» در اواسط قرن پنجم میلادی تشکیل شده‌است و رئیس خود را «مارشمعون» یا «مارشیمون» می‌نامیده‌است (مشکور، ۱۳۴۹، ص ۱۹۹). می‌توان گفت که کلدانیان و آشوریان در اثر زمان با یکدیگر مختلط شده‌اند و یک گروه قومی واحد پیرو مذاهب متفاوت را تشکیل داده‌اند. در این مقاله در تمامی قسمت‌ها از این اقلیت دینی تحت عنوان آشوری-کلدانیان یاد شده‌است.

آشوری-کلدانیان در طول تاریخ خود همانند تمامی اقلیت‌های دینی وضعیت پرفرازونشیب و دشواری را طی کرده‌اند. آن‌ها در دوره هخامنشی از وضعیت مطلوبی برخوردار بودند که ناشی از عدالت‌ورزی پادشاهان این حکومت، به‌ویژه کورش، بود. پیره سرمس، از محققان آشوری-کلدانی، وضعیت مساعد زندگی این اقلیت در دوران هخامنشی را به شیوه حکمرانی کورش نسبت می‌دهد: «کوروش این حقیقت را درک کرده بود که ثبات و دوام چنین امپراتوری وسیعی به فرمانروایی یکسان و عدالت و رضایت و خرسندی مردم بستگی دارد» (سرمس، ۱۳۴۴، ص ۴۸). پس از حمله اعراب آشوری-کلدانیان همچون سایر اقلیت‌های دینی به فعالیت در عرصه‌های علمی و فرهنگی پرداختند تا هویت خود را حفظ کنند. در زمان شاه‌عباس صفوی به درخواست پاپ به کشیشان کاتولیک برای ورود به ایران و احداث چندین مدرسه و کلیسا چون کلیسای سنت‌ماری اجازه داده شد. این کلیسا در زمان شاه‌سلطان‌حسین تخریب و به مدرسه بدل شد (صلیبی، ۱۳۸۲، ص ۵۰). برخی برآوردها جمعیت آشوریان ساکن در اطراف دریاچه

ارومیه در حوالی سال ۱۰۶۳ق/۱۶۵۳م را حدود ۴۰۰۰۰ خانوار تخمین زده‌اند (Water-field, 1973, p59).

در دوره قاجار آشوری-کلدانیان همانند سایر اقلیت‌های دینی به برخی آزادی‌ها نظیر اجازه انجام مراسم مذهبی دست یافتند؛ ولی این آزادی‌ها همواره دستخوش تغییر می‌شد. در زمان محمدشاه کنت دوسرسی، سفیر فرانسه در ایران، ترتیبی داد تا شاه به صورت رسمی فرمان موسوم به «اصل آزادی اعتقاد» را صادر کند. در بخشی از این فرمان که در سال ۱۲۵۶ق/۱۸۴۰م صادر شد به برخورداری مسیحیان کاتولیک از امتیازهایی نظیر حق مالکیت و پیروی از احکام دین خودشان اشاره شده‌است: «امر و مقرر می‌فرمایم که قوم کاتولیک در اتباع احکام و شرایع مذهب و رفاهیت احوالشان به طوری که اعلی حضرت شاهنشاهی درباره نوکران دربار سپهرمدار مقرر فرموده‌اند خواهند بود که در بناکردن و تعمیر معابد و دفن اموات و بنانهادن مدارس علوم و تربیت اطفال و عمل آوردن رسم نکاح و ازدواج مابین اهل دین خود و تحصیل ضیاع و عقار و بیع و شرای اموال خود و ضبط مال موروث و مکتسب خود در هر حال تابع احکام شرع شریف و احکام آن ولایت خواهند بود و اگر کسی آن‌ها را منع از عبادت، و آزار و اذیت کند مرتکبین مورد سیاست و تنبیه خواهند بود» (دوسرسی، ۱۳۶۲، صص ۲۰۰-۲۰۱). فرمان مزبور به قدری مهم بود که هم‌زمان به چهار زبان فارسی، فرانسه، ارمنی، و سریانی منتشر شد (ناطق، ۱۳۷۵، ص ۱۶۱) تقریباً یک دهه پیش از صدور این فرمان میسیونرهای آمریکایی در میان آشوریان ایران سنگ‌بنای فعالیت‌های دینی و فرهنگی و آموزشی را نهاده بودند. اسمیت و دوایت نخستین آمریکایی‌هایی بودند که در سال ۱۸۳۰م به میان آشوریان رفتند. چهار سال بعد که آساهرل گرانت، دیگر آمریکایی میسیونر، به میان آشوریان رفت آن‌ها را مردمی غرق «در تاریکی جهل و خرافات» توصیف کرد (Grant, 2004, p6). دکتر پرکینز آمریکایی که در ۱۲۶۱ق/۱۸۴۵م به همراه هیئت همراهش به دعوت آشوریان به ارومیه آمد مدرسه‌هایی برای پسران و دختران آسوری تأسیس کرد و با ماشین چاپی که از انگلستان وارد کرده بود کتاب مقدس را به زبان آسوری چاپ کرد. این گروه خدمات دیگری هم انجام دادند؛ ولی با وجود تبلیغات آنان، باز گروه دیگری از آشوریان از کلیسای اصلی خود جدا شدند و کلیسای انجیلی پروتستان را تشکیل دادند (الدر، ۱۳۴۹، ص ۱۰۷).

در زمان ناصرالدین‌شاه به واسطه تلاش‌های امیرکبیر اقداماتی برای بهبود وضعیت مسیحیان انجام شد. امیرکبیر به دلیل گذراندن دوران خدمتش در آذربایجان از احوال مسیحیان آگاه بود و درصدد حفظ حقوق آن‌ها برآمد (آدمیت، ۱۳۸۹، ص ۴۳۷). خود ناصرالدین‌شاه سیاست ملایمی در قبال مسیحیان داشت. کشیشی مسیحی در این باره

می‌گوید: «ناصرالدین شاه دوست تنگ‌دستان و ستم‌دیدگان بود؛ به‌ویژه عیسویان نصرانی را وفادارترین، کارآمدترین و مفیدترین رعایای خود می‌دانست» (Knanishu, 1899, pp 202-203). به‌این ترتیب مسیحیان در این دوران از برخی تبعیض‌های دیوانی و اجتماعی آسوده شدند. به مسیحیان اختیاراتی در زمینه مذهبی داده شد؛ از جمله به‌صدادرآوردن ناقوس کلیسا، نصب علامت صلیب بر سردر کلیسا، بلندخواندن آواز و ادعیه مذهبی و... (سرمس، ۱۳۴۴، صص ۱۹۲-۱۹۳). باوجود این آن‌ها همچون سایر اقلیت‌ها هنوز از جایگاه بانباتی در جامعه برخوردار نبودند و حقوق یکسان و برابری با سایر مردم نداشتند.

منابع به فعالیت عملی آشوری-کلدانیان در جهت حمایت از جنبش مشروطه ایران، اشاره چندان‌نی‌دارند. فعالیت‌های آنان در سال‌های پیش از مشروطه به فعالیت‌های فرهنگی نظیر احداث مدارس و کلیساها، برپایی انجمن‌ها و راه‌اندازی نشریه‌هایی محدود می‌شد که عمدتاً ثمره فعالیت میسیونرهای مذهبی آمریکایی و فرانسوی در آن زمان بود. کشیشان آشوری-کلدانی موسوم به پادریان شاگردان خود را از ورود به فعالیت‌های سیاسی منع می‌کردند و آنان را به پذیرش برحق بودن آیین خود و مخالفت با اعتقاد و آیین دیگران تشویق می‌کردند؛ بنابراین کلدانیان و آشوریان از سیاست دوری می‌جستند (ناطق، ۱۳۷۵، صص ۲۲۲-۲۲۷). در آستانه جنبش مشروطه و سال‌های نخست بعد از آن تبلیغات این میسیونرهای خارجی موجب شکل‌گیری ایده یک جامعه همگن قومی-دینی در میان آشوری-کلدانیان شده بود (Becker, 2015, p4). بازتاب این ایده را می‌توان در روزنامه *کخوا* (ستاره) مشاهده کرد که یکی از نشریات آشوریان ایران بود (اوبن، ۱۳۶۲، صص ۱۰۵) با این حال، این اقلیت به تدریج به عرصه کشمکش‌های سیاسی وارد شد و برای کسب حقوق خود به‌عنوان یک اقلیت منسجم و همگن دینی-قومی و کسب حق نمایندگی مستقل در مجلس سه مرحله را پشت سر نهاد.

۳. مرحله اول: موانع آشوری-کلدانیان برای کسب حق نمایندگی

نخستین متون حقوقی انقلاب مشروطه ایران بدون اشاره به اقلیت‌های دینی رسمی کشور و حقوق آن‌ها تدوین شد. در متن فرمان مشروطیت که در ۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ق به امضای مظفرالدین شاه رسید (کسروی، ۱۳۴۴، صص ۱۱۹-۱۲۰) و هم‌چنین در نظام‌نامه انتخابات مجلس شورای ملی که در ۲۰ رجب همان سال به تأیید شاه رسید اثری از اقلیت‌های دینی و حق آن‌ها در انتخاب‌کردن و یا انتخاب‌شدن وجود ندارد. در این دو سند حقوق شش گروه شاهزادگان و قاجاریه، علما و طلاب، اعیان و اشراف، تجار و ملاکین، فلاحین، و اصناف آن‌هم در محدوده‌های جغرافیایی معین به رسمیت شناخته شده

بود (ناظم‌الاسلام کرمانی، ۱۳۸۷، صص ۵۱۴-۵۱۹). به‌همین دلیل بود که در اولین دوره مجلس شورای ملی به‌استثنای ارباب جمشید زرتشتی نمایندگان سایر اقلیت‌های دینی حضور نداشتند و حق نمایندگی آن‌ها به‌رسمیت شناخته نشد (کسروی، ۱۳۴۴، ص ۱۶۸). دو اقلیت یهودی و مسیحی به‌دلیل حساسیت‌هایی که وجود داشت ناگزیر حق نمایندگی خود را به آیت‌الله طباطبایی و آیت‌الله بهبهانی واگذار کردند. به‌نوشته احتشام‌السلطنه «این دو آیت‌الله در مجلس نفوذ و قدرتی فوق تصور داشتند و هكذا انجمن‌ها و اشخاصی که عموماً خود را به ایشان بسته بودند» (احتشام‌السلطنه، ۱۳۶۶، ص ۶۰۵)؛ بنابراین نخستین مانع در مسیر احقاق حقوق اقلیت‌های دینی رسمی کشور کاستی‌های نخستین متون حقوقی جنبش مشروطه ایران بود که بدون اشاره به این اقلیت‌ها تدوین شده بودند.

نادیده‌گرفتن حقوق اقلیت‌های دینی در هنگام تصویب متمم قانون اساسی در مجلس اول در ۲۹ شعبان ۱۳۲۵ق نیز ادامه یافت. اصل هشتم آن متمم که بر سر آن اختلاف‌هایی در زمینه حقوق، وظایف و اختیارات دولت و ملت در گرفت جایی بود که باید به اقلیت‌ها نیز اشاره می‌کرد؛ ولی تنها این ماده تصویب شد که «اهالی مملکت ایران در مقابل قانون دولتی متساوی‌الحقوق خواهند بود» (حق‌دار، ۱۳۸۳، ص ۵۳۹). البته در خارج از مجلس بر سر اصل هشتم مناقشاتی میان دو طیف مشروطه‌خواه و مشروعه‌خواه شکل گرفت. تصویب این اصل بستری برای حضور اقلیت‌های دینی در مجلس فراهم آورد. آن‌ها که از حضور در مجلس اول باز مانده بودند در مجلس دوم حضور یافتند که انتخابات آن مطابق نظام‌نامه دودرجه^۱ مصوب ۱۲ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ق برگزار شد. در بند یک ماده هفتم نظام‌نامه جدید تصریح شده بود که انتخاب‌شوندگان باید «متدین به دین حضرت محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله باشند؛ مگر نمایندگان ملل زرتشتی و مسیحی و یهودی که آن‌ها هم باید در دین خود ثابت‌العقیده باشند» (مجموعه قوانین و مصوبات دوره اول قانون‌گذاری مجلس شورای ملی، ۱۳۱۸، ص ۵۴).

بند دوم از فصل سوم نظام‌نامه انتخابات دودرجه حقوق همه اقلیت‌های دینی رسمی کشور (زرتشتی، مسیحی، و کلیمی) را به‌رسمیت شناخت و برای اقلیت‌های دینی جایگاهی هم‌تراز با مسلمانان در مجلس شورای ملی در نظر گرفت. باینکه طبق این بند در مجلس دوم مجالی برای احقاق حقوق انکارشده اقلیت‌های دینی فراهم آمد، ولی نماینده‌ای مستقل برای آشوری-کلدانیان در نظر گرفته نشد و هوسپ میرزایانس با عنوان نماینده آرامنه به مجلس راه یافت. دومین مانع آشوری-کلدانیان برای کسب نماینده در مجلس یکی‌انگاشته‌شدن دو اقلیت متفاوت ارمنی و کلدانی و قرارداده‌شدن آن‌ها زیر عنوان کلی مسیحیان بود. درست است که این دو اقلیت، مذاهب مختلف مسیحیت هستند، ولی

۱. نظام‌نامه دودرجه: نخست مردم برحسب آرای خود عده‌ای را انتخاب می‌کردند و بعد از میان آن عده، تعدادی به‌عنوان نماینده نهایی انتخاب می‌شدند.

تفاوت‌های زبانی، قومی و دینی باهم دارند. اختصاص نماینده مستقل به ارامنه به‌دلیل نقش آفرینی آن‌ها در پیروزی جنبش مشروطه بود (کمام، ک، ۱، پ ۱۲.۱: ۱-۱۲-۱-۳-۱-۲-۱۰۲۱).

انکار حق نمایندگی مستقل آشوری-کلدانیان از مجلس دوم به‌بعد به یکی از مسائل ثابت ادوار مختلف مجلس شورای ملی بدل شد. ژانت آفاری اعتقاد دارد که در مجلس دوم نمایندگان زمان زیادی را برای بررسی سه موضوع افزایش تعداد نمایندگان ایالت‌ها و ولایت‌ها، تعداد نمایندگان غیرمسلمان به‌خصوص ارمنیان و روش و چگونگی محروم کردن مرتدان (بابیان، ازلیان، و بهاییان) صرف کردند (آفاری، ۱۳۸۵، ص ۴۱۸). برخلاف نظر آفاری که به آشوری-کلدانیان اشاره نمی‌کند، در یکی از جلسات مجلس دوم رئیس مجلس پیشنهاد داد که پنج نماینده برای اقلیت‌های دینی از جمله یک نماینده برای آشوری-کلدانیان تعیین شود. این پیشنهاد مقدمه در گرفتن مباحث زیادی درباره این اقلیت شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲، جلسه ۲۸۸، ۲ رمضان ۱۳۲۹ق). در واکنش به این پیشنهاد نمایندگان به دو جبهه موافق و مخالف تقسیم شدند. موافقان، به اختصاص نماینده‌ای مستقل برای آشوری-کلدانیان قائل بودند؛ چون آن‌ها را با ارامنه متفاوت می‌دانستند و مسیحی بودن را دلیل کافی برای یکسان‌دانستن آنان نمی‌انگاشتند. نمایندگان جبهه مخالف چنین توجیه می‌کردند که اعطای حق نمایندگی مستقل به آنان زمینه‌ساز اعتراض سایر شاخه‌های ادیانی همانند زرتشتیان، کلیمیان و فرقه‌های اسلامی چون شیخیه و صوفیه می‌شود. مخالفان هم چنین به تفاوت میان ارامنه و آشوری-کلدانیان قائل نبودند و هر دو را شاخه‌هایی از دین مسیحیت در نظر می‌گرفتند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲، جلسه ۳۰۸، ۲۳ شوال ۱۳۲۹ق). در میان استدلال‌های مخالفان نظر آیت‌الله مدرس مبنی بر یکسان‌دانستن ملیت مسیحیان و انشعاب آنان در مذهب به واکنش میرزایانس، نماینده ارامنه، منجر شد. او برخلاف مدرس استدلال کرد که «اتفاقاً ارامنه و کلدانی‌ها نژاد یکسانی ندارند و به‌لحاظ مذهب هم هریک فرستاده‌ای جدا دارند؛ بنابراین باید به کلدانی‌ها نماینده‌ای مستقل اختصاص داده شود که در دارالشوری مشکلات آنان را پیگیری کند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲، جلسه ۳۰۸، ۲۳ شوال ۱۳۲۹ق). سخن میرزایانس حاکی از آن بود که خود ارامنه هم با اختصاص نماینده مستقل به آشوری-کلدانیان موافق بودند و هرگز خواستار تحمیل سلطه خود بر آنان نبودند. در پایان این جلسه رأی‌گیری شد و آرای زیر به‌دست آمد:

تعداد				اقلیت دینی			نماینده	
۱	۱	۱	۱	زرتشتی	کلیمی	کلدانی	ارامنه	حاج شیخ علی
۱	۱	هر دو با هم یک نفر		زرتشتی	کلیمی	کلدانی	ارامنه	محمد بروجردی
-	-	هر دو با هم یک نفر		زرتشتی	کلیمی	کلدانی	ارامنه	لواء الدوله
۱	۱	۱	۱	زرتشتی	کلیمی	کلدانی	ارامنه	حاج سید ابراهیم
۱	۱	هر دو با هم یک نفر		زرتشتی	کلیمی	کلدانی	ارامنه	سید حسن مدرس
مرکز انتخابات ملل متنوعه پایتخت باشد.								بهجت
ملل متنوعه در موقع انتخابات از سایر اهالی مملکت جدا نشوند و با سایرین حق انتخاب کردن و انتخاب شدن داشته باشند.								میرزا یانس

جدول ۱

رأی و نظر نمایندگان در زمینه اختصاص
نماینده به اقلیت‌های دینی

پس از استخراج آراء در آخرین جلسه مجلس دوم چهار نماینده برای اقلیت‌های دینی به تصویب رسید. «ارامنه آذربایجان و کلدانی‌ها یک نفر، ارامنه نقاط جنوب یک نفر، زردشتی‌ها یک نفر و کلیمی‌ها یک نفر» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲، جلسه ۳۱۰، ۲۵ شوال ۱۳۲۹ق). بر این اساس طبق رأی نمایندگان، اقلیت آشوری-کلدانی از داشتن کرسی مستقل در مجلس محروم ماندند و در زمره اقلیت ارامنه آذربایجان قرار گرفتند. تعیین کرسی نمایندگی مشترک ارامنه شمال و آشوری-کلدانیان به معنای انتخاب نماینده از میان یکی از این دو اقلیت دینی بود. «یک نفر ارمنی یا کلدانی تبعه ایران به نمایندگی دوره پنجم مطابق قانون انتخاب گردد» (ساکما، ۲۹۳/۵۲۷۲). البته همیشه اقلیت ارمنی موفق می‌شدند آن یک کرسی را تصاحب کنند و هیچ‌گاه فردی از میان آشوری-کلدانیان راهی مجلس نمی‌شد. مخالفت نمایندگان مجلس با تعیین یک نماینده مستقل برای آشوری-کلدانیان را باید سومین مانع به رسمیت شناخته شدن حقوق این اقلیت دینی دانست.

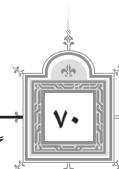
با اولتیماتوم روسیه و تعطیلی مجلس دوم شورای ملی و در پی آن وقوع جنگ جهانی اول در شعبان ۱۳۳۲ق آشوری-کلدانیان به ورطه درگیری‌های خون‌باری کشانده شدند که سال‌ها ادامه یافت. کشته شدن مارشیمون، رهبر دینی آشوریان به دست اسماعیل آقا سمکو-رهبر کردهای شکاک- در جمادی الثانی ۱۳۳۶ق موجب بروز منازعات خونین بین آشوری‌ها و مسلمانان شد و همچون مانعی تازه آنها را از پرداختن به مسئله حق نمایندگی در مجلس باز داشت (کسروی، ۲۵۳۵، صص ۷۲۵-۷۳۳؛ توفیق، ۱۳۸۹، صص ۳۵-۳۹).

پس از بازگشت آرامش نسبی به آذربایجان آشوری-کلدانیان تکاپوهای تازه‌ای را برای کسب نماینده مستقل در مجلس انجام دادند و با ارسال عرایض حقوق خود را مطالبه کردند. در یکی از این عرایض که خطاب به مجلس پنجم ارسال شده است این استدلال طرح می‌شود که آنها نیز طبق قانون اساسی باید از حق نمایندگی در مجلس

برخوردار شوند. در بخشی از این عریضه تصریح می‌شود که «چنانکه ملل مختلفه تابعه به دولت علیه ایران در حقوق ملی مساوی [هستند] و به هر ملتی از قبیل اکراد، ارامنه، یهود، گبر، و غیرایرانی‌ها حق داشتن وکلای منتخبه از جانب خودشان در مجلس شورای ملی عطا شده است، جماعت کلدانی نیز برطبق نص صریح قانون اساسی [باید] از این حق عمومی بهره‌مند [باشد] و صندلی وکیل این جماعت تا حال هم (به نام صندلی وکیل کلدانیان) در مجلس مقدس خالی بوده است». در ادامه همین عریضه در ضمن ابراز تأسف از این که نماینده آشوری-کلدانیان با ارامنه یک نفر لحاظ شده است تفاوت نژادی و زبانی این دو گروه پیش کشیده می‌شود. «ملت کلدانی از جهت نژاد و زبان و عادت و منافع ملیه من حیث المجموع با ارامنه مغایر [است] و غیر از اسم مذهبی (مسیحی) در تمامی تقدیرات حیاتی و منافع ملی هیچ‌گونه موافقت و موافقتی ندارند». این عریضه هم‌چنین اطلاق لفظ مسیحی به دو اقلیت متفاوت کلدانی-آشوری و ارمنی را برخلاف «قواعد منطق تساوی عدل و صیانت حقوق کافه ناس» دانسته است. ارسال‌کنندگان این عریضه در پایان درخواست می‌کنند که در دوره بعدی انتخابات نماینده‌ای از میان خودشان برگزینند تا عدالت در حق آنان اجرا شود (کمام، ۱۳۰۴، ک ۱۱، پ ۵: ۵-۱۱-۲-۱-۵-۱۰۲۱).

دولت با تعیین نماینده مستقل آشوری-کلدانی در مجلس موافق بود. میرزا حسین خان دادگر عدل‌الملک، وزیر داخله، حقوق آنان را پیگیری می‌کرد. از نظر او دو جا نماینده کم داشت که یکی بندر لنگه بود و «یکی هم راجع به کلدانی‌ها». دادگر به این دلیل تعیین یک نماینده برای آشوری-کلدانی‌ها را ضروری می‌دانست که «جماعتی هستند که باید امیدوار شوند و جمعیتشان هم زیاد است و وضعیتشان اقتضای این مسئله را می‌کند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۵، جلسه ۲۴۲، ۹ رجب ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴/۱۱/۰۴ ش)). البته بعدها علاوه بر دو گروه مذکور پیشنهاد اختصاص نماینده مستقل و طرح آن در مجلس برای دو منطقه استرآباد و مغان نیز در نظر گرفته شد (ساکما، ۳۱۰/۲۴۶۴۲). لایحه تعیین نماینده مستقل برای آشوری-کلدانیان به مجلس تقدیم شد. رئیس وقت مجلس، محمدعلی تدین، این موضوع را به کمیسیون تجدیدنظر در قانون انتخابات ارجاع داد. دادگر به همراه رئیس‌الوزرای وقت، محمدعلی فروغی، در قالب نامه‌ای خطاب به مجلس در ۱۰ بهمن ۱۳۰۴ ش به تفاوت میان اقلیت ارمنی و آشوری-کلدانی اشاره کرد و موافقت وزارت داخله با تصویب ماده واحده‌ای را اعلام کرد که طبق آن «مجلس شورا تصویب می‌کند که جمعیت کلدانیان و آشوریان اتباع ایران یک نفر نماینده برای عضویت مجلس شورای ملی مطابق مقررات قانون انتخابات مقرر نمایند» (سلامی، ۱۳۸۴، صص ۲۸۹-۲۹۰). برخی نمایندگان مجلس نیز چون حاج‌حسن آقا ملک، نماینده مشهد، به تعیین نماینده برای

این گروه قائل بودند. ملک آشوری-کلدانیان را «ملت قدیم و نجیب آذربایجان» خطاب کرد که «نیاز به نماینده دارند»؛ بنابراین خواهان تنظیم لایحه‌ای در این باره توسط کمیسیون تجدیدنظر در انتخابات شد؛ ولی نماینده دیگر، عبدالله یاسایی (صدرالأدبا) نماینده سمنان و دامغان، به دلیل کمبود زمان با طرح این مسئله مخالفت کرد؛ بدین ترتیب این موضوع به مجلس ششم محول شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۵، جلسه ۲۵۲، ۲۶ رجب ۱۳۴۴ ق (۱۳۰۴/۱۱/۲۱ ش)).

بدین ترتیب، در مرحله نخست آشوری-کلدانیان در مسیر داشتن نماینده مستقل در مجلس با موانع متعدد مواجه شدند. اشاره نکردن متون بنیادی مشروطیت به حقوق این اقلیت، مسیحی دانستن دو اقلیت آشوری-کلدانی و ارمنی و نادیده گرفتن تفاوت‌های مذهبی و قومی آن‌ها، مخالفت نمایندگان مجلس با تعیین نماینده مستقل برای آشوری-کلدانیان، و ورود آشوری-کلدانیان به درگیری‌های خونین سال‌های جنگ جهانی اول از مهم‌ترین موانع این امر به‌شمار می‌رفت.

۴. مرحله دوم: تلاش برای به رسمیت شناخته شدن زیر سایه ملی‌گرایی

دومین مرحله تکاپوهای اقلیت آشوری-کلدانی با امید به بهبود شرایط و به رسمیت شناخته شدن حق نمایندگی مستقل آن‌ها در مجلس شورای ملی در حکومت رضاشاه و در مجالس این دوره شروع شد. از نظر ملی‌گرای یکسان‌ساز عصر رضاشاه، اقلیت آشوری-کلدانی نمی‌توانست هویتی متمایز از سایر مسیحیان و تمامی مردم ایران داشته باشد. برای نمونه، دستور رضاشاه به تعطیلی مدارس ارامنه (باغدا ساریان، ۱۳۸۰، ص ۲۲) با هدف انحلال اقلیت‌های دینی در ملی‌گرای یکسان‌ساز آن دوره انجام شد. در این شرایط آشوری-کلدانیان با تأکید بر این که اعطای نماینده مستقل به آشوری-کلدانیان به منزله به رسمیت شناختن حقوق اجتماعی و مدنی‌شان است، مطالبات خود را مطرح می‌کردند. مجمع کلدانیان تهران در نامه‌ای به وزارت داخله مدعی شد که کلدانیان شصت هزار نفر جمعیت دارند و طبق قانون اساسی باید از حق تعیین نماینده مستقل در مجلس برخوردار شوند؛ ولی تا به حال این حق قانونی از آن‌ها سلب شده است. این انجمن درخواست کرد که آشوری-کلدانیان هم مثل سایر مردم از حقوق مدنی بهره‌مند شوند و تحت لوای عدالت قرار بگیرند (ساکما، ۳۱۰/۲۴۶۴). آنان گاه فراتر از مطالبه حقوق مدنی سخن می‌گفتند و محرومیت خود را نشانی از نقص قانون اساسی می‌دانستند (ساکما، ۳۱۰/۷۱۷۲۵).

در مجلس ششم حسین دادگر وزیر داخله سابق که اکنون در کسوت نماینده بابل (بارفروش) حاضر شده بود یک‌بار دیگر موضوع نمایندگی اقلیت آشوری-کلدانی را مطرح

کرد. برخی نمایندگان این موضوع را در ارتباط با اصلاح و بازنگری در قانون انتخابات دانستند؛ ولی دادگر هم‌چنان بر ارجاع این موضوع به کمیسیون داخله و بی‌ارتباط بودنش با نظام‌نامه انتخابات مصمم بود. در نهایت کمیسیون داخله پس از بررسی وضعیت و شرایط این اقلیت ماده‌واحد‌های را تصویب کرد که طبق آن «کلدانیان و آشوریان اتباع ایران یک نفر نماینده برای عضویت مجلس شورای ملی مطابق مقررات قانون انتخابات تعیین نمایند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۶، جلسه ۲۵۵، ۱۳۰۷/۰۳/۲۷ ش). این‌که در ماده‌واحد مزبور از هر دو گروه آشوری و کلدانی نام برده شده بود به دلیل پیشنهاد وحدت آنان بود که پیشتر در یکی از عرایض به وزارت داخله آمده بود. در آن عریضه تصریح شده بود که «چون آشوریان و کلدانیان با همدیگر مناسبات و آمیزش دارند و فی‌الحقیقه امروزه صورت واحد دارند خوب است به لایحه‌ای که برای کلدانیان به مجلس شورای ملی پیشنهاد فرموده‌اید کلمه آشوری را هم بیفزایید» (ساکما، ۱۳۰۷/۲۲۱۴۷). مخبر کمیسیون داخله دلیل تصویب این لایحه را دلایل متعدد و مفید حقوقی نماینده دولت برای امیدوار کردن کلدانی‌ها و نیز تفاوت زبانی، نژادی و مذهبی آشوری-کلدانیان با ارامنه دانست (کمام، ۴ بهمن ۱۳۰۶، ک ۳۶، پ ۳۱۲: ۳۱۲/۱۴/۳۳۶۳۳۶ ش).

پس از تصویب این ماده سید یعقوب انوار به‌عنوان تنها نماینده مخالف سخن گفت. او معتقد بود با اعطای کرسی به کلدانیان یک کرسی به کرسی‌های آذربایجان افزوده می‌شود؛ حال آنکه سایر ولایات همانند کرمان، اصفهان و بلوچستان با وجود جمعیت زیاد نماینده کمتری دارند. نمایندگان موافق هم‌چنین توجه می‌کردند که دیگر سخن از ولایات نیست؛ بلکه مسئله حقوق ملتی با دین و زبان متفاوت در میان است. میرزا رضاخان افشار، نماینده رضائیه، در زمینه کرسی این اقلیت در مجلس نطق مهمی ایراد کرد. او پس از تأکید بر این‌که ضروری است «اقلیت مذهبی با اکثریت جامعه ایرانی فرقی نداشته باشد» اشاره کرد: «عده کلدانیان این مملکت از سایر افرادی که دارای این حق هستند در این مملکت، کمتر نیست. چون نژاداً و لساناً و اخلاقاً و مذهباً با یک قسمت زیاد ارامنه اختلاف دارند ولی اکثریتشان در این مملکت بالغ بر هشتاد هزار نفر می‌شود، در این صورت بنده دلیلی نمی‌بینم در صورتی که در قانون اساسی حق انتخاب برای ملل متنوعه پیش‌بینی شده است این عده از حقوق مدنی و اجتماعی محروم یا ممنوع باشند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۶، جلسه ۲۵۹، ۱۷ محرم ۱۳۴۷ ق (۱۴/۰۴/۱۳۰۷ ش)).

مجلس ششم به‌بعد علاوه بر تلاش‌های خود اقلیت آشوری-کلدانی برای به‌رسمیت شناخته شدن حقوقشان، در خارج از مجلس هم شاهد تلاش‌های سایر نمایندگان مجلس برای این کار هست. اگر این حمایت‌ها وجود نداشت، موضوع کرسی مستقل

این اقلیت تا بدین اندازه مهم و چالش برانگیز نمی‌شد. این اقلیت نداشتن نماینده مستقل در مجلس را عامل افزایش مشکلاتشان می‌دانستند؛ بنابراین عرایض و دادخواهی‌شان تنها شامل تفاوت قومی و ملی با ارامنه نبود، بلکه بازگوکننده بخشی از مشکلات نیز بود که بر محرومیت از داشتن حق نمایندگی اثر می‌گذاشت. یکی از این مشکلات پراکندگی جمعیت آشوری-کلدانیان در مناطقی به‌جز آذربایجان و سکونت در شهرهای تهران، قزوین، گیلان، کردستان، همدان، کرمانشاه و... بود. به‌علاوه اقلیت ساکن آذربایجان معمولاً حاضر نبودند در انتخابات شرکت کنند. آنان بر جمعیت بیش از شصت هزار نفری خود تأکید داشتند. در نظام‌نامه انتخابات مجلس اول و در نظام‌نامه انتخابات دودرجه به معیار جمعیت در تعیین نماینده تصریح نشده بود؛ ولی در نظام‌نامه دودرجه نمایندگان باید به‌نسبت «جمعیت تخمینی ولایات و اهمیت محلی» تعیین می‌شدند. کلدانیان بر این نکته اذعان داشتند که سایر اقلیت‌های دینی (زرتشتی، ارمنی، کلیمی) به سهم خود در انتخابات شرکت می‌کنند و نماینده‌ای از میان خود انتخاب می‌کنند؛ درحالی‌که آنان که به‌لحاظ جمعیت، اخلاق، عادات و سوابق تاریخی شرایط مشابهی دارند از حق مشروع خود یعنی انتخاب نماینده‌ای مستقل محروم هستند (سلامی، ۱۳۸۴، صص ۳۰۰-۳۰۵).

برخی افراد در دولت وقت در پاسخ به درخواست کلدانیان مبنی بر نماینده مستقل چنین توجیه می‌کردند که «ایرانی مفهومی واحد است و همه و کلا باید وکیل تمام ایرانیان باشند و اگر غیرازاین باشد یک نفر و دو نفر هرگز اکثریت پیدا نخواهد کرد» (ساکما، ۳۱۰/۷۲۱۴۷). در فضای ملی‌گرای حاکم در دوره رضاشاه هویت دینی رنگ می‌باخت و هویت ملی پررنگ‌تر می‌شد؛ بنابراین در چنین وضعیتی تأکید آشوری-کلدانیان بر هویت متمایز دینی-قومی‌شان راه به جایی نمی‌برد.

آشوری-کلدانیان زمانی که عرصه را دشوار یافتند و به سد مستحکم ملی‌گرایی برخوردند به شخص رضاشاه متوسل شدند و خود را بخشی از تاریخ و ملت ایران معرفی کردند. مجمع کلدانیان تهران عریضه‌ای برای رضاشاه ارسال کرد و او را «پدر تاجدار» و آشوری-کلدانیان را با بیست‌وسه قرن سابقه «از ابناء صدیق این مملکت» خواند که از کسب «حقوق اساسی و مدنی خود» محروم مانده‌اند. آشوری-کلدانیان در این عریضه تأکید کردند که «مدت هشت دوره پارلمانی است» که از حقوق حیاتی خود محروم شده‌اند و نماینده‌ای که باید از میان خود آن‌ها برگزیده شود با ارامنه آذربایجان یکی بوده‌است. این وضعیت به سلب حقوق آشوری-کلدانیان ساکن خارج از ایالت آذربایجان و خودداری آشوری-کلدانیان ساکن آذربایجان از شرکت در انتخابات منجر شده‌است. مجمع که خود را نماینده «متجاوز از شصت هزار نفوس آشوریان ایرانی» می‌دانست «از

آن پدر مهربان تاج‌دار معدلت‌پناه خود» درخواست کرد که «عموم این جماعت جان‌نثار را به مراحم ملوکانه و تساوی حقوق امیدوار» کند (اداره‌کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس‌جمهور، ۱۳۷۸، ۶۸-۶۹). این اقلیت بر این موضوع تأکید داشت که مطالبات خود را صرفاً از راه قانونی پیگیری می‌کند و از «تشبث به تحصن و غیره خودداری نموده و از راه قانون مطالبه حقوق یعنی همان حقوقی که به سایر اعطا شده [است را] می‌نماید» (ساکما، ۳۱۰/۷۱۷۲۵). در پاسخ به چنین درخواستی این اقلیت برای پیگیری مسئله‌شان تنها به وزارت داخله ارجاع داده شدند و در نهایت نتیجه‌ای نگرفتند.

با وجود تلاش‌های فراوان آشوری-کلدانیان در مجلس هشتم هنگام تصویب اعتبارنامه نماینده ارامنه شمال و کلدانیان فقط به نام ارامنه آذربایجان اکتفا شد. این نادیده‌گرفتن آشکار آشوری-کلدانیان دلیل دیگری مبنی بر ضرورت تأکید کلدانیان برای کرسی مستقل نمایندگی بود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۸، جلسه ۲، ۱۳۰۹/۱۰/۲۵ ش). علاوه بر این انکار آشکار، آشوری-کلدانیان ادعا می‌کردند که صدایی برای بیان مطالبات و مشکلات خود در مجلس ندارند و نماینده ارامنه معمولاً عرایض آنان را در مجلس بیان نمی‌کند: «جماعت ارامنه به واسطه اینکه ملیت آن‌ها از ما جدا است نماینده آن‌ها از روی عدم علاقه مندی عرایض و احتیاجات ما را به مقامات عالی‌مرکزی نرسانده و اسباب مظلومیت ما می‌شود» (ساکما، ۳۱۰/۲۴۶۵۰).

بنابراین آشوری-کلدانیان در این مرحله تلاش‌های فراوانی انجام دادند و برای رفع کاستی‌های موجود در متون مشروطه استدلال‌های حقوقی‌ای را پیش کشیدند. ولی زمانی که این تلاش‌ها را بی‌نتیجه دیدند، از شخص رضاشاه درخواست کردند که بر حقوق آن‌ها برای کرسی مستقل در مجلس به‌عنوان بخشی از ملت ایران صحنه بگذارد. ولی در ملی‌گرایی دوره رضاشاه اقلیت‌های دینی جزئی از پیکره واحد ایران قلمداد می‌شدند و تأکید بر تفاوت‌های دینی، قومی و نژادی بی‌نتیجه بود؛ درست مانند وضعیتی که برای آشوری-کلدانیان پدید آمده بود.

۵. مرحله سوم: کسب حق نمایندگی مستقل و تثبیت آن

پس از جنگ جهانی دوم مجموعه‌ای از نهادهای بین‌المللی برای تضمین صلح و امنیت و صیانت از حقوق مردم جهان تشکیل شد. در منشور ملل متحد که در سانفرانسیسکو به تصویب رسید به حقوق اساسی بشر و حیثیت و ارزش شخصیت انسانی و تساوی حقوق مرد و زن و هم‌چنین ملت‌ها اعم از کوچک و بزرگ و ایجاد شرایط لازم برای حفظ عدالت و احترام و الزامات ناشی از عهدنامه‌ها و سایر منابع حقوق بین‌المللی و

کمک به ترقی اجتماعی و شرایط زندگی بهتر با آزادی بیشتر تأکید شد. هم‌چنین در ۱۹ آذر ۱۳۲۸ ش اعلامیه جهانی حقوق بشر به تصویب رسید. این تحولات راه را برای به رسمیت شناخته شدن حقوق آشوری-کلدانیان هموار کرد. اردشیر آوانسیان، نماینده ارمنه شمال و کلدانیان، هنگام دفاع از حق نمایندگی آشوری-کلدانیان به منشور ملل متحد و لزوم رعایت حقوق بشر، آزادی بشر، آزادی نژاد و دموکراسی تأکید کرد. او آشوریان ایران را مردمی فقیر و زارع و محروم از حقوق توصیف کرد و از دولت درخواست کرد لایحه‌ای بر مبنای کنفرانس سانفرانسیسکو و مبنای آن از جمله آزادی نژادها و آزادی زبان ارائه دهد؛ چون آشوریان جمعیت زیادی دارند که در نواحی مختلف چون کرمانشاه، همدان و... پراکنده هستند و به دلیل نداشتن حق نمایندگی گاه در انتخابات شرکت نمی‌کنند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۴، جلسه ۱۲۷، ۱۳۲۴/۰۲/۳۰ ش). با وجود کارشکنی‌های کنسول انگلیس در تبریز بر ضد آوانسیان، آشوری-کلدانیان به آوانسیان رأی داده بودند تا در مجلس از تصویب کرسی مستقل برای آن‌ها دفاع کند (آوانسیان، ۱۳۶۹، صص ۱۷۲-۱۷۴). آنان برای تصویب اعتبارنامه آوانسیان نیز تلاش کردند. آشوریان حزب توده ایران نامه‌ای خطاب به مجلس نوشتند و در این نامه تقاضا کردند که اعتبارنامه آرداشس آوانسیان -یکی از آزادی‌خواهان ستم‌دیده دوره رضاشاه و نماینده حقیقی توده زحمت‌کش آشوریان ایران- در اسرع وقت و بدون هرگونه دسیسه‌بازی به تصویب برسد (کمام، ۱۳۲۳/۷/۲۲، ک ۱۶۹، پ ۱: ۱-۱-۲-۱۶۹-۱۴-۱۰۲۱). آوانسیان نماینده منتخب حزب توده بود و مهم‌ترین وظیفه خود را حمایت از مردم و طبقات اجتماعی ستم‌دیده می‌دانست؛ بنابراین در نطق خود در مجلس تمام حقوق از کف‌رفته آشوری-کلدانیان مانند تصاحب املاکشان پس از جنگ جهانی [اول]، نابودی کشاورزی و مهم‌تر از همه محرومیت از کرسی نمایندگی مجلس را به چالش کشید.

سخنان آوانسیان با واکنش مهدی‌خان فرخ متین‌السلطنه (معتصم‌السلطنه) مواجه شد. فرخ به جمعیت یازده‌هزار نفری این اقلیت استناد کرد که کمتر از پنجاه یا صد هزار نفری بود که برای برخورداری از حق نمایندگی لازم بود. آوانسیان دلیل مخالفت فرخ با پیشنهاد تعیین نماینده مستقل برای آشوری-کلدانیان را فرمان جهاد کشیش بزرگ آشوریان مارشیمون علیه مسلمانان در جنگ جهانی اول می‌دانست (آوانسیان، ۱۳۶۹، صص ۱۷۲-۱۷۳). نمایندگان دیگری در مخالفت خود با نماینده مستقل آشوریان می‌گفتند که ایران پیش از روی کار آمدن هخامنشیان در معرض تاخت و تاز آشوریان و کلدانیان قرار داشته‌است (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۴، جلسه ۱۷۳، ۱۳۲۴/۰۹/۲۷ ش). هنگامی که استدلال آوانسیان مبنی بر مخالفت فرخ با کرسی مستقل آشوری-کلدانی در

۱. بنگرید به ماده سوم مقاصد ملل متحد: حصول همکاری بین‌المللی در حل مسائل بین‌المللی که دارای جنبه‌های اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی یا بشردوستانه است و در پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب.

مجلس در کنار دیدگاه برخی نمایندگان در زمینه پیشینه این اقلیت قرار می‌گیرد درک دلایل مخالفت با استقلال آنان ملموس‌تر می‌شود؛ به عبارت دیگر دلایل سیاسی، ذهنیت تاریخی منفی، دلایل مذهبی و از همه مهمتر ترس از افزایش قدرت اقلیت‌های دینی را می‌توان از عوامل محدودکننده به رسمیت شناخته شدن حقوق این اقلیت قلمداد کرد.

بدون تردید این اقلیت تا زمانی که از نظر نماینده مستقل شناخته نمی‌شد، در سایر ابعاد حقوقی هم استقلال چندانی نداشت. پیرو چنین دیدگاهی اقلیت آشوری-کلدانی تلگرافی مستقیم به دفتر نخست‌وزیری فرستادند تا از آنجا مطالبه خود را پیگیری کنند. آنان در این تلگراف بر مواردی چون سابقه حضور خود در ایران و تفاوت مذهبی با ارامنه بسیار تأکید کردند. «جناب آقای نخست‌وزیر- انجمن آشوری‌ها و کلدانی‌ها متجاوز از ۲۰۰۰ سال است با تحمل مشقات زیاد و زحمات فراوان همیشه فکر عمران و آبادی زمین زادبومی خویش بوده و از خدمت‌گزاری و جان‌فشانی در راه میهن عزیز خود آنی غفلت ننموده [اند] - دولت مجرب نیز در تمام ادوار نسبت به این اقلیت با چشم برابری نگریسته و روی همین اصل نیز در قانون انتخابات مصوب ۱۲ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ قمری مانند کلیه اقلیت‌های دیگر ارمنی، کلیمی، و زرتشتی نماینده مستقلی جهت آن‌ها منظور [شد]؛ ولی متأسفانه معلوم نیست روی چه اصلی و مصلحتی در قانون انتخابات مصوب ۲۸ شوال ۱۳۲۹ قمری دولت این حُسن قانونی را از ما سلب [کرده] و به صورت نماینده مشترک ارامنه و آشوری‌های شمال آذربایجان که تنها از لحاظ مذهب مشترک بوده و از حیث نژاد و زبان و ملیت و آداب و رسوم کاملاً فرق دارند و از همدیگر متمایزند منظور نموده‌است؛ در صورتی که برطبق تصدیق‌نامه اخیر پنجاه‌هزار آشوری و کلدانی ساکن نقاط دیگر ایران از قبیل همدان و کرمانشاهان و تهران و اراک و آبادان و اهواز و غیره از این حسن قانونی خود یعنی دادن رأی و انتخابات نماینده محروم بوده و در وادی نسیان و فراموشی واقع گردیده‌اند. علی‌هذا به نام قانون و دفاع از حقوق نود هزار نفر آشوری و کلدانی مقیم ایران، امضاءکنندگان ذیل استدعای عاجزانه داریم که برای احیاء و اشغال یکی از کرسی‌های مجلس به نام آشوری‌ها و کلدانی‌های ایران مستقلاً بذل توجه مبذول فرمایند و ما را بیش‌ازپیش در خدمت‌گزاری و جان‌فشانی در راه میهن عزیز خود تشویق و تحریرص نمایند» (ساکما، ۳۱۰/۲۴۷۲۹). در مجلس پانزدهم هنگام بررسی نمایندگان و عضویت ملل متنوعه، از اقلیت آشوری-کلدانی نامی برده نشد و پس از اشاره یک نماینده به نام این اقلیت، وزیر کشور آنان را ذیل دین مسیحیت یعنی همانند ارامنه دانست (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۴، جلسه ۱۶۹، ۱۵/۳/۱۳۲۸ش)؛ حال آنکه این اقلیت از گذشته همواره بر این مهم تأکید داشته‌اند که از نوادگان کلد و آشور سامی

هستند؛ ولی ارامنه آریان هستند و به لحاظ مذهبی هم این دو اقلیت [کلده و آشور] کاتولیک و پروتستانِ نسطوری هستند، ولی ارامنه بر مذهب گریگوری‌اند (ساکما، ۳۱۰/۷۱۷۰۶)؛ بنابراین آنان مدام با نگارش نامه به دفتر نخست‌وزیری خواهان تجزیه انتخابات از ارامنه آذربایجان و اختصاص نماینده مستقل برای خود بودند (ساکما، ۳۱۰/۷۱۷۰۴).

در سال ۱۳۳۰ هنگام تجدیدنظر دولت در قانون انتخابات مجلس، آشوری‌های تهران با اشتیاق بسیار درصدد فعال کردن انجمن خود برآمدند تا از این پس درخواست خود مبنی بر کرسی مستقل را در قالب انجمن مطرح کنند (آشوریان ایران، بی تا، ص ۷۴). هم‌زمان با تلاش اقلیت آشوری-کلدانی، نمایندگان مجلس نیز در دوره نوزدهم به تغییر جدول حوزه‌های انتخابیه (مصوب ۸ شوال ۱۳۲۹ق) دست زدند تا با افزایش تعداد نمایندگان به دو یست نفر به حوزه‌های بدون نماینده هم کرسی اختصاص داده شود. این تغییر در قالب ماده واحده‌ای بدین مضمون در تاریخ ۲۰ اردیبهشت ۱۳۳۹ ش به تصویب رسید: «جدول حوزه‌های انتخابیه منضم به ماده دوم قانون انتخابات مصوب هشتم شوال ۱۳۲۹ قمری، از تاریخ تصویب این قانون ملغی است و جدول دو یست نفری [ای] که منضم به این قانون است به جای آن خواهد بود» (بی نام، ۱۳۴۳، ج ۲، ص ۸۰۷).

این قانون نقطه عطفی در تاریخ حقوقی اقلیت آشوری-کلدانی محسوب می‌شود. به موجب این قانون آشوری-کلدانیان برای نخستین بار موفق شدند کرسی مستقلی را با عنوان اقلیت آشوری و کلدانی در مجلس کسب کنند (بی نام، ۱۳۴۳، ج ۲، ص ۸۲۸). ارامنه شمال هم «ارامنه نقاط مرکزی و شمال» نام گرفتند که پیشتر فیلیکس آقایان آن را بدین صورت پیشنهاد داده بود: «ارامنه تهران و نقاط شمال) مرکز تهران» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۹، جلسه ۳۹۸، ۳۰/۱/۱۳۳۹ ش). سهراب ساگینیان، نماینده ارامنه شمال، در نطق خود به مناسبت به رسمیت شناخته شدن استقلال اقلیت آشوری-کلدانی در مجلس، ضمن تمجید از «کوروش کبیر شاهنشاه عظیم‌الشان ایران» و اعلامیه او که «حق آزادی مذهب، حق آزادی اجرای مراسم مذهبی، و حق حفظ سنن و آداب مذهبی» را تصدیق کرده بود اعلام کرد: «از آن تاریخ تاکنون اقلیت‌های مذهبی در ایران به راحتی و مرفه زندگی نموده و حتی در مواقعی که در دنیای متمدن کنونی جنگ‌های مذهبی و تبعیضات نژادی برقرار بوده است اقلیت‌های مذهبی در ایران از اغلب مزایای قانونی برخوردار بوده‌اند و این موضوع تا امروز ادامه دارد و بهترین نمودار آن هم همین قانون جدول انتخاباتی می‌باشد که بدون در نظر گرفتن مبنای صدهزار نفری، یک نفر بر تعداد نمایندگان اقلیت [های] مذهبی [مختص] آشوری‌ها اضافه نموده و موجبات تشویق و ترغیب آن‌ها را نیز فراهم نموده‌اند». او اظهار امیدواری می‌کند که اقلیت‌های مذهبی در

مجلس سنا هم راه یابند و از مزایای قانونی آن برخوردار شوند (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۱۹، جلسه ۴۰۴، ۱۳۳۹/۰۲/۲۰ ش). سخنان او در مقام نماینده اقلیت ارامنه شمال نشان‌دهنده رضایت این اقلیت از جدایی از آشوری-کلدانیان بود. به تعبیر دیگر این استقلال، قدرت و برتری اقلیت ارامنه در مجلس را با داشتن دو کرسی نسبت به سایر اقلیت‌ها نشان می‌داد.

اگرچه مجلس نوزدهم از لحاظ به رسمیت شناختن اقلیت آشوری مجلسی پیشرو بود، ولی این گروه در مجلس بعدی هم شانس حضور نیافت. مجلس بیستم عمر کوتاهی داشت و از تعداد نمایندگان کمتری هم برخوردار بود و اقلیت آشوری در این مجلس نماینده‌ای نداشت و مجلس بیست‌ویکم نخستین مجلسی بود که منتخب این اقلیت به‌گونه رسمی بر کرسی خود تکیه زد. حکومت پهلوی از نماینده‌داشتن اقلیت‌های دینی در مجلس شورای ملی به‌عنوان نمادی از وجود آزادی دینی و مذهبی در ایران بهره می‌گرفت. محمدرضاشاه در سفری که به آمریکای جنوبی و کانادا داشت در پاسخ به سؤال یکی از روزنامه‌ها درباره وضعیت مذهب در ایران به وجود آزادی مذهبی در ایران اشاره کرد و گفت: «امروز در کشور ما اقلیت [های] مذهبی مانند زرتشتیان، یهودیان، ارامنه، و آشوری در مجلس نماینده دارند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۱، جلسه ۱۸۲، ۱۳۴۴/۰۳/۱۳).

نخستین نماینده آشوری-کلدانیان در مجلس ویلیم (ویلیام) ابراهیمی بود که با اکثریت ۴۵۹۶ رأی از مجموع آرای ۶۷۲۸ رأی به مجلس راه یافت (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۱، جلسه ۲، ۱۳۴۲/۰۷/۲۳ ش). او در این دوره به عضویت کمیسیون‌های فرهنگ، پست و تلگراف و تلفن درآمد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۱، جلسه ۳، ۱۳۴۲/۰۷/۲۸ ش). او به‌عنوان نخستین نماینده این اقلیت نطقی ایراد کرد و به سابقه پارلمانی کلدانیان و نماینده اشتراکی با ارامنه اشاره کرد: «اقلیت آشوری و کلدانی در ۵۷ سالی که از عمر مشروطیت می‌گذرد نماینده‌ای در مجلس شورای ملی نداشت؛ البته نماینده مستقل نداشته، برای این که نماینده مشترک با برادران ارمنی داشتند و چون اکثریت با آنها بود، همیشه نمایندگان مسیحیت از آنان بود. شاید مقدر چنین بود که این آرزوی ما مانند تمام آرزوهای ملت ایران در دوران پرافتخار سلطنت اعلی حضرت همایونی برآورده شود. البته دولت ایران و شاهنشاهان بزرگ ما از زمان‌های بسیار قدیم در آن وقتی که هنوز اسمی از مشروطیت و دموکراسی در میان نبود نسبت به اقلیت [ها] عموماً و اقلیت آشوری و کلدانی خصوصاً خوش‌رفتار و مهربان بوده و اصول برادری و مساوات را درباره آن‌ها اجرا می‌کردند» (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۱، جلسه ۷، ۱۳۴۲/۰۸/۰۹). ویلیام ابراهیمی پس از تصویب لایحه مجلس مؤسسان هم آن را

امری ضروری در راستای حفظ مصالح مملکتی و نظام مشروطه سلطنتی دانست (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۱، جلسه ۳۴۴، ۱۳۴۵/۱۲/۲۳).

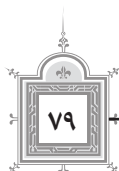
دومین نماینده اقلیت آشوری-کلدانی در مجلس بیست و دوم با اکثریت ۴۱۴۹ رأی از مجموع ۹۰۱۶ رأی و در مجلس بیست و سوم با آرای ۶۱۲۲ از مجموع ۶۳۰۲ رأی ویلسون بیت منصور بود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۲، جلسه ۲، ۱۳۴۶/۰۷/۲۳ ش؛ مشروح مذاکرات شورای ملی، دوره ۲۳، جلسه ۳، ۱۳۵۰/۰۶/۱۶ ش). او در مجلس بیست و سوم عضو کمیسیون‌هایی چون آموزش و پرورش و بهداشتی بود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۳، جلسه ۴، ۱۳۵۰/۰۶/۱۸ ش) و پس از مدتی هم توانست عضو هیئت‌رئیس کمیسیون بهداشتی شود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۳، جلسه ۶۸، ۱۳۵۱/۰۷/۱۶ ش). بیت منصور در مدت نمایندگی خدماتی را در راستای رفاه اقلیت آشوری انجام داد؛ از جمله: تلاش برای حفظ زبان باستانی آشوری؛ و ایجاد سازمان زنان آشوری (روزنامه آشور، س ۷، ش ۱۳، (پیاپی ۹۰)، ۱۳۵۴/۰۳/۳۰ ش، صص ۱-۲). بیت منصور برای دوره بیست و چهارم مجلس نیز از سوی حزب رستاخیز ملت ایران کاندید شد و برنامه‌های خود را چنین اعلام کرد: «توسعه زبان آشوری در سطح کشور با تأسیس مراکز آموزشی، تأسیس خانه برای سالمندان، تأسیس استادیوم ورزشی، توسعه شعبات باشگاه ورزشی آشور در سطح کشور؛ ولی با وجود حمایت‌ها و تبلیغات بسیار موفق نشد در این دوره در مجلس حضور پیدا کند (روزنامه آشور، س ۷، ش ۱۲، ۱۳۵۴/۰۳/۱۵ ش، ص ۳). در این دوره هومر آشوریان با کسب اکثریت ۴۶۴۴ رأی از مجموع ۱۰۳۱۷ رأی به‌عنوان آخرین نماینده این اقلیت در مجلس شورای ملی [در پیش از انقلاب ۱۳۵۷] انتخاب شد (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۴، جلسه ۲، ۱۳۵۴/۰۶/۲۵ ش). هومر آشوریان در سمت منشی عضو هیئت‌رئیس کمیسیون صنایع و معادن و در کسوت مخبر عضو هیئت‌رئیس کمیسیون فرهنگ و هنر بود (مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ۲۴، جلسه ۴، ۱۳۵۴/۰۶/۳۰ ش)؛ بنابراین اقلیت آشوریان از مجلس بیست و یکم توانستند صاحب نماینده مستقل شوند و تا آخرین دوره مجلس شورای ملی [در دوره پیش از انقلاب ۵۷] نیز از این حق برخوردار باشند.

جدول ۲

تعداد آرای نمایندگان آشوری-کلدانی در انتخابات‌های ادوار مجلس شورای ملی

۱. علاوه بر درج شدن آرای نمایندگان در صورت مذاکرات، اعتبارنامه آنان نیز در مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی قابل‌رویت است.

دوره مجلس	نماینده منتخب	تعداد آرای نماینده منتخب	تعداد کل آرای اخذ شده
بیست و یکم	ویلیام ابراهیمی	۴۵۹۶	۶۷۲۸
بیست و دوم	ویلسون بیت منصور	۴۱۴۹	۹۰۱۶
بیست و سوم	ویلسون بیت منصور	۶۱۲۲	۶۳۰۲
بیست و چهارم	هومر آشوریان	۴۶۴۴	۱۰۳۱۷

۶. نتیجه‌گیری

بررسی مسیر طولانی و پرچالش آشوری-کلدانیان برای دستیابی به کرسی مستقل نمایندگی در مجلس شورای ملی نشان می‌دهد که این روند بیش از آنکه صرفاً محصول تغییرات حقوقی داخلی باشد، بازتابی از تقاطع سه عامل بنیادین بوده‌است: کاستی‌های ذاتی نظام حقوقی مشروطه در شناسایی تنوع قومی-مذهبی؛ ایدئولوژی ملی‌گرای یکسان‌ساز عصر رضاشاه؛ ورود گفتمان حقوق بشر به عرصه سیاسی ایران پس از جنگ جهانی دوم. تکاپوهای آشوری-کلدانیان برای کسب حق نمایندگی مستقل در مجلس شورای ملی سه مرحله متمایز را پشت سر گذاشت: مرحله نخست هم‌زمان با عصر مشروطه با انکار حقوقی این اقلیت همراه شد. ابهام قوانین اولیه مشروطه درباره حقوق اقلیت‌ها سبب محرومیت آنان از مجلس اول شد. در مجلس دوم، با وجود به رسمیت شناخته شدن سایر اقلیت‌های دینی، آشوری-کلدانیان از نظر قانونی ذیل «ارامنه شمال» تعریف شدند. در واکنش به این اقدام که در درک نکردن تنوع جمعیت مسیحی ایران ریشه داشت، آشوریان با توسل به اعتراضات حقوقی از درون همان نظام ناقص مشروطه کوشیدند تمایز خود را اثبات کنند؛ ولی وقوع جنگ جهانی اول و درگیری‌های خونین ناشی از آن، پیگیری حقوقی را مختل و محرومیت آنان را تثبیت کرد. مرحله دوم یعنی دوره رضاشاه، عصر انکار مضاعف حق نمایندگی آشوری-کلدانیان در مجلس شورای ملی بود. آشوریان در گفتمان ملی‌گرای یکسان‌ساز عصر پهلوی - که هیچ‌گونه مطالبه‌ای مبتنی بر هویت‌های متمایز قومی و دینی را بر نمی‌تافت - استدلال‌های صرفاً حقوقی خود را به سمت دادخواهی از شخص پادشاه تغییر دادند. آن‌ها خود را «از ابناء صدیق این مملکت» و رضاشاه را «پدر تاجدار» خطاب کردند و با تأکید بر تاریخ دیرینه حضور خود در ایران و وفاداری به کشور، تلاش کردند تا در چارچوب ناسیونالیسم حاکم جایگاهی برای جامعه خود بیابند. با این حال تلاش‌های آنان ناکام ماند؛ زیرا نفس دادخواهی به عنوان گروهی متمایز، با هدف دولت برای ایجاد ملتی یکپارچه در تضاد بود. مرحله سوم کوشش‌های آشوری-کلدانیان با دگرگونی در مناسبات بین‌المللی پس از جنگ جهانی دوم و پررنگ شدن مفاهیم حقوق بشر و لزوم صیانت از آن هم‌زمان شد. در این مرحله با اصلاح نظام‌نامه انتخابات و افزایش تعداد نمایندگان مجلس در اردیبهشت ۱۳۳۹ آشوری-کلدانیان نیز توانستند به کرسی مستقل نمایندگی مجلس دست یابند. این مرحله، اهمیت عوامل خارجی را نشان می‌دهد. گفتمان حقوق بشر، منع قدرتمند جدیدی از مشروعیت را برای جنبش آشوری-کلدانی فراهم کرد که از محدودیت‌های ناسیونالیسم ایرانی فراتر می‌رفت. در نهایت، کسب کرسی مستقل نمایندگی، معنایی عمیق‌تر از موفقیتی انتخاباتی داشت؛ این رویداد، اقدامی رسمی

از سوی دولت برای به رسمیت شناختن و تأیید عاملیت سیاسی اقلیتی بود که هویتش برای مدتی طولانی انکار شده بود. این پیروزی نشان داد که اگرچه بسیار دشوار است، ولی برای اقلیتی هم امکان پذیر است که در دل ساختار یکپارچه دولت-مدن ایرانی، فضایی برای هویت سیاسی متمایز خود ایجاد کند.

فهرست منابع

اسناد

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)

۳۱۰/۷۱۷۰۴	۳۱۰/۲۴۶۵۰	۳۱۰/۲۴۶۴	۲۹۳/۵۳۷۲
۳۱۰/۲۴۶۴۲	۳۱۰/۷۲۱۴۷	۳۱۰/۷۱۷۲۵	۳۱۰/۷۱۷۰۶
			۳۱۰/۲۴۷۲۹
کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (کمام)			
۱۰۲۱-۱۴-۱۶۹-۲-۱-۱	۱۰۲۱-۵-۱۱-۲-۱-۵	۱۰۲۱-۲-۱-۳-۱-۱۲-۱	۶/۳۶/۳۶/۱۴/۳۱۲

کتاب

- آدمیت، فریدون. (۱۳۸۹). *امیرکبیر و ایران*. (چ ۱۰). تهران: خوارزمی.
- آفاری، ژانت. (۱۳۸۵). *انقلاب مشروطه ایران ۱۹۰۶-۱۹۱۱* (۱۲۸۵-۱۲۹۰). (رضا رضایی، مترجم). تهران: بیستون.
- آوانسیان، اردشیر. (۱۳۶۹). *خاطرات اردشیر آوانسیان از حزب توده ایران (۱۳۲۰-۱۳۲۶)*. (چ ۱). بی جا: حزب دموکراتیک مردم ایران.
- احتشام السلطنه، محمود. (۱۳۶۶). *خاطرات احتشام السلطنه*. (سیدمحمد مهدی موسوی، کوشش گر). تهران: زوار.
- اداره کل آرشیو، اسناد و موزه دفتر رئیس جمهور. (۱۳۷۸). *اسنادی از انتخابات مجلس شورای ملی در دوره پهلوی اول*. (چ ۱). تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- الدر، جان. (۱۳۴۹). *تاریخ کلیسای مسیح از ۱۶۰۰ تا ۱۹۷۰ میلادی*. (و. سیمونیان، مترجم). تهران: نورجهان
- اوین، اوژن. (۱۳۶۲). *ایران امروز ۱۹۰۶-۱۹۰۷*. تهران: کتابفروشی زوار.
- باغداساریان (گرمانیک)، ادیک. (۱۳۸۰). *نگاهی به تاریخ ارمنیان تهران (خلاصه کتاب جامع تاریخ ارمنیان تهران)*. تهران: بی نا.
- بی نام. (۱۳۱۸). *مجموعه مصویبات دوره اول قانون گذاری مجلس شورای ملی*. تهران: اداره مطبوعات و اطلاعات مجلس شورای ملی.

بی نام. (۱۳۴۳). *مجموعه قوانین و مصوبات دوره نوزدهم مجلس شورای ملی*. (ج ۲). تهران: اداره قوانین و مطبوعات مجلس شورای ملی.

بی نام. (بی تا). *آشوریان ایران*. بی جا.

تاج پور، محمدعلی. (۱۳۴۴). *تاریخ دواقلیت مذهبی یهود و مسیحیت در ایران*. تهران: مؤسسه مطبوعاتی فراهانی.

توفیق، رحمت الله. (۱۳۸۹). *تاریخچه ارومیه*. تهران: شیرازه.

حق دار، علی اصغر. (۱۳۸۳). *مجلس اول و نهادهای مشروطیت: صورت مذاکرات، مصوبات، اسناد، خاطرات و تاریخ نگاری دوره اول مجلس شورای ملی*. تهران: مهرنامگ.

خسروزاده، سیروان. (۱۳۹۷). *راه بی سرانجام: نگاهی به سرگذشت آشوریان در جنگ جهانی اول*. تهران: شیرازه کتاب ما.

دورانت، ویل. (۱۳۷۰). *تاریخ تمدن: مشرق زمین گاهواره تمدن*. (ج ۱). (احمد آرام؛ عسکری پاشایی؛ امیرحسین آریان پور، مترجمان). تهران: علمی و فرهنگی.

دوسرسی، کنت. (۱۳۶۲). *ایران در ۱۸۳۹-۱۸۴۰م (۱۲۵۵-۱۲۵۶ ه.ق): سفارت فوق العاده کنت دوسرسی* (احسان اشراقی، مترجم). تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

سرمس، پیره. (۱۳۴۴). *حقوق بشر و آشوری های ایران*. بی جا: بی نا.

سلامی، غلام رضا. (۱۳۸۴). *اسنادی از انتخابات مجلس در دوره رضاشاه*. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.

صلیبی، ژاسنت. (۱۳۸۲). *ایرانیان آشوری و کلدانی*. (چ ۱). تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.

فیلد، هنری. (۱۳۴۳). *مردم شناسی ایران*. (دکتر عبدالله فریار، مترجم). تهران: کتابخانه ابن سینا.

کسروی، احمد. (۱۳۴۴). *تاریخ مشروطه ایران*. تهران: امیرکبیر.

کسروی، احمد. (۲۵۳۵). *تاریخ هجده ساله آذربایجان*. تهران: امیرکبیر.

مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی

مشکور، محمدجواد. (۱۳۴۹). *نظری به تاریخ آذربایجان و آثار باستانی و جمعیت شناسی آن*. تهران: انجمن آثار ملی.

ناطق، هما. (۱۳۷۵). *کارنامه فرهنگی فرنگی در ایران*. (چ ۱). پاریس: خاوران.

ناظم الاسلام کرمانی، محمدبن علی. (۱۳۸۷). *تاریخ بیداری ایرانیان*. تهران: امیرکبیر.

وانلون، هاندریک ویلم. (۱۳۳۴). *تاریخ بشر*. (چ ۱). (علی اکبر بامداد، مترجم). تهران: مؤسسه مطبوعاتی امیرکبیر.

روزنامهها

روزنامه آشور، شماره مسلسل ۹۰، ۱۳۵۴/۰۳/۱۵ ش.

روزنامه آشور، شماره مسلسل ۹۱، ۱۳۵۴/۰۳/۳۰ ش.

منابع لاتین

- Becker, Adam H. (2015). *Revival and awakening: American evangelical missionaries in Iran and the origins of Assyrian nationalism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Grant, Asahel. (2004). *The Nestorians or The Lost Tribes*. New Jersey: Gorgias Press.
- Knanishu, Joseph. (1899). *About Persia and his people*. Rock Island: Lutheran Augustana Book Concern Printers.
- Waterfield, Robin E. (1973). *Christians in Persia: Assyrians, Armenians, Roman Catholics and Protestants*. London: George Allen & Unwin LTD.

English Translation of References

Documents

Ketāb-xāneh, Muze va Markaz-e Asnād-e Majles-e Šorā-ye Eslāmi (Kemām) (Library, Museum and Document Center of Iran Parliament):

312/14/36/36/6   1021-2-1-3-1-12-1   1021-5-11-2-1-5   1021-5-169-2-1-1

[In Persian]

Sāzmān-e Asnād va Ketābxāne-ye Melli-ye Irān (Sākmā) (National Library and Archives Organization of Iran):

293/5272   310/2464   310/24650   310/71704
310/71706   310/71725   310/72147   310/24642
310/24729

[In Persian]

Books

- Adamiyat, Fereydoun. (1389/2010). "*Amir Kabir va Irān*" (Amir Kabir and Iran) (10th ed.). Tehran: Xārazmi. [In Persian]
- Afari, Janet. (1385/2006). "*Enqelāb-e mašrūte-ye Irān 1906-1911 (1285-1290)*" (The Iranian constitutional revolution, 1906 - 1911: Grass roots democracy, social democracy). Translated by Reza Rezaei. Tehran: Bisetun. [In Persian]
- "*Āšuriyān-e Irān*" (Assyrians of Iran). n.p. [In Persian]

- Aubin, Eugene. (1362/1983). *“Irān-e emruz 1906-1907”* (La Perse d’aujourd’hui, Iran, Mesopotamie 1906-1907) [Persia Today, Iran, Mesopotamia 1906-1907]. Tehran: Ketābforuši-ye Zovvār. [In Persian]
- Avanessian, Ardeshir. (1369/1990). *“Xāterāt-e Ardešīr-e Āvānesiyān az hezb-e tude-ye Irān (1320 – 1326)”* (Ardeshir Avansian’s memories of Iran’s Tudeh party (1320-1326 SH / 1941 – 1947 AH)). [n.p.]: Hezb-e Demokrātik-e Mardom-e Irān (Democrat Party (Persia)). [Persian]
- Baghdasarian (Garmanik), Edik. (1380/2001). *“Negāhi be tārix-e armaniyān-e Tehrān (Xolāse-ye ketāb-e jāme’-e tārix-e armaniyān-e Tehrān)”* (A short history of Armenian community in Tehran). Tehran: n.p. [In Persian]
- Becker, Adam H. (2015). *Revival and awakening: American evangelical missionaries in Iran and the origins of Assyrian nationalism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- De Sercey, Count. (1362/1983). *“Irān dar 1839-1840 AD: Sefārat-e fowq-ol-‘āde-ye Kont Do Sersi”* (Une ambassade extraordinaire: la Perse en 1839-1840) [An extraordinary embassy: Persia in 1839-1840]. Translated by Ehsan Eshraghi. Tehran: Markaz-e Našr-e Dānešgāhi. [In Persian]
- Durant, Will. (1370/1991). *“Tārix-e tamaddon: Mašreq-zamin gāhvāre-ye tamaddon”* (The story of civilization: The eastern cradle of civilization) (vol. 1). Translated by Ahmad Aram, Askari Pashayi, & Amirhossein Arianpour. Tehran: ‘Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Edāre-koll-e Āršiv, Asnād va Mūze-ye Daftar-e Ra’is-Jomhur. (1378/1999). *“Asnādi az entekābāt-e Majles-e Šorā-ye Melli dar dowre-ye Pahlavi-ye Avval”* (Documents from the National Consultative Assembly elections in the first Pahlavi period) (1st ed.). Tehran: Sāzmān-e Čāp va Enteshārāt-e Vezārat-e Farhang va Eršād Eslāmi. [In Persian]
- Ehtesham Al-Saltaneh, Mahmoud. (1366/1987). *“Xāterāt-e Ehteshāmossaltaneh”* (Memories of Ehtesham Al-Saltaneh). Edited by Seyyed Mohammad Mehdi Mousavi. Tehran: Zavvār. [In Persian]
- Elder, John. (1349/1970). *“Tārix-e kelisā-ye Masih az 1600 tā 1970”* (A history of

- the Christian church from 1600 to 1970). Translated by V. Simonian. Tehran: Nurjahān. [In Persian]
- Grant, Asahel. (2004). *The Nestorians or the lost tribes*. New Jersey: Gorgias Press.
- Haghdar, Ali Asghar. (1383/2004). “*Majles-e avval va nahād-hā-ye mašrūtiyat: Surat-e mozākerehāt, mosavvabāt, asnād, xāterāt va tārix-negāri-ye dowre-ye avval-e Majles-e Šorā-ye Melli*” (The first parliament and constitutional institutions: Records of debates, resolutions, documents, memoirs, and historiography of the first term of the National Assembly). Tehran: Mehrnāmag. [In Persian]
- Knanishu, Joseph. (1899). About Persia and his people. Rock Island: Lutheran Augustana Book Concern Printers.
- Khosrozadeh, Sirvan. (1397/2018). “*Rāh-e bi-sarānjām: Negāhi be sargozašt-e Āsuriyān dar Jang-e Jahāni-ye Avval*” (The endless way: A look at the Assyrians’ past in World War I). Tehran: Širāze-ye Ketāb-e Mā. [In Persian]
- “*Majmue’-e mošavvabāt-e dowre-ye avval-e qānun-gozāri-ye Majles-e Šorā-ye Melli*” (Collection of resolutions of the first legislative term of the National Assembly). (1318/1939). Tehran: Edāre-ye Maṭbu’āt va Ettelā’āt-e Majles-e Šorā-ye Melli. [In Persian]
- “*Majmue’-e qavānin va mošavvabāt-e dowre-ye nuzdahom-e Majles-e Šorā-ye Melli*” (Collection of laws and resolutions of the nineteenth term of the National Assembly) (vol. 2). (1343/1964). Tehran: Edāre-ye Qavānin va Maṭbu’āt-e Majles-e Šorā-ye Melli. [In Persian]
- Tajpour, Mohammad Ali. (1344/1965). “*Tārix-e do aghaliyyat-e mazhabi-ye Yahūd va Masihiyat dar Irān*” (History of the two religious minorities of Jews and Christianity in Iran). Tehran: Mo’assese-ye Maṭbu’āti-ye Farāhāni. [In Persian]
- Towfigh, Rahmatollah. (1389/2010). “*Tārixče-ye Orumiyeh*” (The history of Urmia). Tehran: Širāzeh. [In Persian]
- Sarmas, Pera. (1344/1965). “Hoquq-e bashar va Āšuri-hā-ye Irān” (Human rights and the Iranian Assyrians). [n.p.]: n.p. [In Persian]
- Salami, Gholam-Reza. (1384/2005). “*Asnādi az entekābāt-e Majles dar dowre-ye Rezā Šāh*” (Documents from the parliamentary elections in Reza Shah’s era).

- Tehran: Sāzmān-e Asnād va Ketābxāne-ye Melli-ye Irān (Sākmā) (National Library and Archives Organization of Iran). [In Persian]
- Salibi, Jacinthe. (1382/2003). *“Irāniyān-e Āšuri va Kaldāni”* (Chaldean and Assyrian Iranians). (1st ed.). Tehran: Daftar-e Pažuheš-hā-ye Farhangi (Iran Cultural Studies). [In Persian]
- Field, Henry. (1343/1964). *“Mardom-šenāsi-ye Irān”* (Anthropology of Iran). Translated by Dr. Abdollah Faryar. Tehran: Ketābxāneh-ye Ebn-e Sinā. [In Persian]
- Kasravi, Ahmad. (1344/1965). *“Tārix-e mašrute-ye Irān”* (The constitutional history of Iran). Tehran: Amir Kabir. [Persian]
- Kasravi, Ahmad. (2535/1976). *“Tārix-e hejdah-sāle-ye Āzarbāyejān”* (The eighteenth-year history of Azerbaijan). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- “Mašruḥ Mozākerāt-e Majles-e Šorā-ye Melli”* (The detailed proceedings of the National Consultative Assembly). [In Persian]
- Mashkour, Mohammad Javad. (1349/1970). *“Nazari be tārix-e Āzarbāyejān va āsār-e bāstāni va jam‘eeyat-šenāsi-ye ān”* (A look at the history of Azerbaijan and its archaeological and demographic aspects). Tehran: Anjoman-e Āsār-e Melli (Society for the National Heritage of Iran). [In Persian]
- Nategh, Homa. (1375/1996). *“Kārnāme-ye farhangi-ye farangi dar Irān”* (Report card on western culture in Iran) (1st ed.). Paris: Xāvarān. [In Persian]
- Nazem Al-Eslam Kermani, Mohammad Ibn Ali. (1387/2008). *“Tārix-e bidāri-ye Irāniyān”* (The history of the awakening of Iranians). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Van Loon, Hendrik Willem. (1334/1955). *“Tārix-e bašar”* (The story of mankind). (1st ed.). Translated by Ali Akbar Bamdad. Tehran: Mo‘assese-ye Maṭbu‘āti-ye Amir Kabir. [In Persian]
- Waterfield, Robin E. (1973). *Christians in Persia: Assyrians, Armenians, Roman Catholics and Protestants*. London: George Allen & Unwin LTD.

Newspapers

- Ruznāme-ye Āšur, serial no. 90, 1354/03/15 SH (June 5, 1975). [In Persian]
- Ruznāme-ye Āšur, serial no. 91, 1354/03/30 SH (June 20, 1975). [In Persian]